

Den traditionellt sjuke och den modernt friske förtidspensionären

Hans Olson-Frick

Riksförsäkringsverket och Statens arbetslinnik genomförde i samband med pensionsreformen 1976 en undersökning av äldre personer som haft sjukpenninggrundande inkomst de senaste 10 åren och som således senare skulle kunna erhålla delpension. Särskilt intresse ägnades gruppen förtidspensionärer. Av intresse var att ungefär en fjärdedel av dessa efter förtidspensionen angett sig ha gott hälsotillstånd och en fjärdedel dåligt hälsotillstånd. Hans Olson-Frick, vid Riksförsäkringsverket har jämfört dessa båda grupper av "sjuka" och "friska" förtidspensionärer. Resultatet har legat till grund för nedanstående skisser av deras olika situationer.

Denna idealtypsammanfattning bygger på riksförsäkringsverkets och statens arbetslinniks undersökning i samband med pensionsreformen 1976. Då sänktes pensionsåldern till 65 från 67 år och då genomfördes delpensionsreformen. Sistnämnda innebär att man enligt vissa kriterier kunde korta sin arbetstid efter 60 år. Ett huvudkrav i detta sammanhang var att man hade haft sjukpenninggrundande inkomst under de senaste tio åren. Detta huvudkrav (jämfte ytterligare delkrav. Se litteraturförteckning 1 och 2) var det cirka 42 procent (eller cirka 200 000 av cirka 480 000) av svenska folket i åldrarna 55 till 59 år som uppfyllde. Detta kriterium användes vid urvalsdragningen. Den undersökta gruppen blev förhållandevis ekonomisk välbeställd (på grund av arbetskriteriet). 1976 på våren så arbetade således alla. 1979 var 30 procent över 65 år. Av

resterande (eller cirka 140 000) var det 48 procent som fortsatte att arbeta heltid. Cirka 23 procent hade erhållit delpension och 14 procent (motsvarande 19 600) personer hade erhållit förtidspension. Resterade hade andra pensioner eller var avlidna etc.

Denna idealtypsammanfattning bygger endast på gruppen *förtidspensionärer* som angett sig som sjuka respektive friska. För ytterligare information om urvalet se litteraturförteckningen 1 och 2.

Metod

Perspektivet har i sammanhanget vidgats och gäller flera frågeställningar (se noter). Varje frågeställning har betraktats separat och inga korstabeller föreligger i sammanhanget. Detta innebär att ingen enskild person överensstämmer med beskrivningarna. Både den sjuke och den friska förtidspensionären är sålunda konstruktioner som bygger på svaren på de enskilda frågorna sammantaget. Utgångspunkten är således om man vid intervjutillfället betraktat sig själv som sjuk eller inte. Mellangruppen eller de som har uppgivit sitt hälsotillstånd som varken gott eller dåligt redovisas således inte.

Tabell 1. Utgångstabell för förtidspensionärer med ett gott eller dåligt hälsotillstånd (självskattat hälsotillstånd)

	Procent	Antal
Gott hälsotillstånd	24	38
Varken gott eller dåligt hälsotillstånd	52	85
Dåligt hälsotillstånd	24	39
Totalt	100	162

Efterföljande beskrivningar eller idealtyper bygger således på den första och sista kategorin i *tabell 1*.

Idealtyp I

En traditionell och sjuk förtidspensionär

En gift (1) man (2) i sextioårsåldern (3) bor tillsammans med sin fru (4) i ett flerfamiljshus (5) i mellansverige. På landet en bit utanför tätorten har han också en sommarstuga (6). Han arbetar som förman (7) på en mindre (8) tillverkningsindustri (9). Han har arbetat i över 40 år (10) och har varit på samma företag sedan i mitten av 60-talet (11). Han har inga uttalade vare sig fritidsproblem eller fritidssysselsättningar (17) utan under hela sitt yrkesverksamma liv haft fullt upp med sitt arbete och familjen.

De sista åren har dock blivit mycket besvärliga för honom. Ryggen har börjat krångla (18) och ibland har han på grund av ryggsmärtor till och med haft svårt att ta sig till sitt arbete (19). Eftersom han är förman på sitt arbete (7) och har en känsla av att arbetet stannar av om inte han är där är det många gånger som han tvingar sig att komma till arbetet (20).

Han brukar ibland tänka på sin situation. Han vet att hans arbetsinsatser verkligen krävs på jobbet och detta samtidigt som han har sådana ryggsmärtor att han över huvud taget har svårt att ta sig dit.

Till slut inser han att detta inte kan fortsätta längre och beslutar sig för att tala ut med sin chef om sina problem. Han har ett mycket gott förhållande till chefen som anser att han är en mycket duktig karl. Chefen vet också att han under de sista åren varit tvingad att ibland hålla sig hemma på grund av sin dåliga rygg (18). Tidigare var han ju aldrig borta även om han var lite krasslig ibland. Han lägger fram sina problem för chefen och säger att han inte vet hur länge detta kan fortsätta. Chefen säger åt honom att han är väldigt värdefull för företaget och att hans avdelning är mycket bra skött. I början av samtalet säger chefen att den inte gör så mycket att han är tvungen att vara frånvarande ibland. Om han trivs kan han väl fortsätta. Detta överensstämmer dock inte med hans uppfattning. En förman ska vara på sin plats och inte går det att ha någon som förman som rätt som det är bara är sjuk. De resonerar lite fram och tillbaka om andra

arbetsuppgifter men företaget är ju inte så stort (8) och ett annat mer stillsamt arbete eller att bara sitta och vända några papper är ju inget att se fram emot.

Efter detta samtal med chefen börjar han fundera på om inte förtidspension i alla fall skulle kunna vara en lösning. I och för sig skulle han ju helst fortsätta med sitt arbete men som det nu är med ryggen så går ju inte detta. Rent ekonomiskt skulle han väl inte förlora så mycket på en förtidspension (32). De skulle få ut drygt 70 procent av hans lön i pension (33). Visst är det svårt detta att sluta arbeta men vad ska man göra. Man har trots allt arbetat i över 40 år (10) och två ungar har man fött upp (34) som numer klarar sig själva (35). Man får väl bita huvudet av nesan och ta skeden i vacker hand (36).

Han kommer till slut iväg till läkaren. Denne tittar och känner på ryggen (18). Sedan säger han att med tanke på ryggens dåliga kondition så borde han ha varit här för ett par år sedan. Därefter sänds han till en skärmbildsundersökning och får därefter ett läkarintyg av läkaren. Han skriver en ansökan om förtidspension och lämnar in denna på försäkringskassan. Efter en tid erhåller han ett besked om att han har beviljats förtidspension från försäkringskassan.

Idealtyp II

En modern och frisk förtidspensionär

En gift (1) man (2) i sextioårsåldern (3) bor tillsammans med sin fru (4) i ett eget hem (5) i mellansverige. Han arbetar som anställd (7) vid en mellanstor (8) tillverkningsindustri (9). Han har arbetat i över 40 år (10) och sedan mitten av 60-talet på samma företag (11). Tills för några år sedan arbetade även hans fru. Hon har numer förtidspension på grund av arbetsmarknadsskäl (12). Nu sedan barnen har flyttat ut (13) tycker hon att det är lite ensamt hemma. Hon tar ibland upp med sin make vad bra det vore om han också kunde få förtidspension (14). De skulle kunna vara mera tillsammans, hälsa på barnen oftare, vara på landet (15) och kanske resa någonstans (16).

Det företag han är på går inte så bra som förr. Man har haft permitteringar (21) och diskussioner om varsel (22) bland personalen. Än så länge är det dock ingen risk för hans eget arbete. Han har varit

anställd ganska länge och det är de senast anställda som får gå först när permitteringar och avskedanden blir aktuella (23). Han har några grannar som har förtidspension (24) som han brukar prata med (25). Dessa som är i samma ålder som han själv menar att inte är det de som behöver jobben nu när de blivit litet äldre utan det är de yngre. De som nu är arbetslösa och som ska bilda familj och skaffa sig ett eget hem (26). Ibland känner han sig nästan skyldig bara för att han har ett arbete när han talar med dessa. Han tänker ibland på att det inte är roligt att arbeta på ett ställe som inte går så bra. Där man titt som tätt avskedar folk. Och där han får gå kvar inte för att han arbetar bättre än de övriga utan för att han har varit där längre än de övriga. Han tycker också att han har blivit litet för trött för jobbet. Det är många tunga lyft (27), bullrigt (28), dragit (29) och kyla (30) och värme (32) om vartannat.

Hans fru har också räknat ut att de inte skulle förlora så mycket ekonomiskt på att han gick i pension. Snarare tvärtom, menar hon (32). De skulle få ut drygt 70 procent av hans nuvarande lön i pension (33). Skatten skulle dock minska. Resor till och från hans arbete skulle försvinna. Lunch och kaffe kunde de ta hemma. Och han hade ju arbetat i över 40 år (10). Han börjar fundera. Jag har arbetat i över 40 år och jag har fött upp två ungar (34) som numer klarar sig själva (35). Och det är klart att det är tråkigt för frugan att gå därhemma ensam om dagarna. Och ekonomiskt så spelar det ju mindre roll. Firman gör jag väl snarast en tjänst. Om jag går kan de ju anställa eller åtminstone behålla någon yngre.

Han har sedan en tid haft vissa besvär med ryggen (18). Inget allvarligt hade företagsläkaren sagt. Det skulle dock inte skada om han i sin ålder tog det lite lugnare. Man fick räkna med vissa ryggförändringar i hans ålder och i hans arbete (37).

Sedan han bestämt sig för att försöka få förtidspension går han tillbaka till läkaren och säger att han funderar på att söka förtidspension för ryggen. Han skickas på en skärmbildsundersökning och får sedan ett läkarintyg av läkaren. Han skickar in sin ansökan och efter en tid får han besked om att denna beviljats (38) och han erhåller förtidspension.

Noter

		<i>Sjuka förtids- pensionärer Procent</i>	<i>Friska förtids- pensionärer Procent</i>
(1)	Andelar gifta i undersökningen	84	77
(2)	Andelar män (totalt 71 procent män)	81	62
(3)	Undersökningen omfattade endast män och kvinnor i åldern 60 till 64 år		
(4)	Se (1)		
(5)	Förtidspensionärerna i undersökningen fördelade sig i bostadstyp mellan eget hus och våning:		
	<i>Eget hus</i>	32	49
	<i>Våning</i>	68	51
(6)	Andelar som har tillgång till fritidshus	45	33
(7)	Tidigare yrke i arbetsledande funktion	37	28
(8)	Andelar som kommer från arbetsplatser med 100 anställda eller mindre	71	51
(9)	Andelar som kommer från ett tillverkningsyrke (Enligt Nordisk yrkesklassificering)	34	49
(10)	Andelar av förtidspensionärerna som har haft förvärvsarbete i 40 år eller mer	61	54
(11)	Andelar av förtidspensionärerna som har haft samma arbetsgivare under de senaste 10 åren	66	70
(12)	Cirka 12 procent av samtliga förtidspensionärer i åldersgruppen hade erhållit pension på grund av arbetsmarknadsskäl. (Statistikinformation 11/80 Riksförsäkringsverket ⁶) Dvs de hade blivit uppsagda eller permitterade från sina senaste arbeten och de hade också blivit utförsäkrade från arbetslöshetskassan. Under tiden man erhållit medel från arbetslöshetskassan har man		

	<i>Sjuka</i> förtids- pensionärer <i>Procent</i>	<i>Friska</i> förtids- pensionärer <i>Procent</i>		<i>Sjuka</i> förtids- pensionärer <i>Procent</i>	<i>Friska</i> förtids- pensionärer <i>Procent</i>
stått till arbetsmarknadens disposition. Man har dock ej erhållit något arbete på hemorten.					
(13) Andelar med hemmavaran- de barn	18	0			
(14) Andelar av de gifta förtids- pensionärerna som också är gifta med någon som har förtidspension	66	50	(25) Andelar av förtidspensio- närerna som någon gång i månaden eller oftare um- gås med sina grannar	51	62
(15) Se (6)			(26) Drygt 5 procent av alla ungdomar i Sverige mellan 16 och 24 år var någon gång arbetslösa under 1980. (SCB – Arbetskrafts- undersökningar ⁷)		
(16) Har under senaste året gjort minst en resa (utöver resor till fritidshus)	29	51	(27) Andelar av förtidspensio- närerna som i sina tidigare arbeten haft tunga lyft	58	46
(17) Sysselsätter sig med egna fritidsaktiviteter under den nya fritiden	58	87	(28) Andelar av förtidspensio- närerna som har haft bull- riga arbetsplatser	47	51
(18) Andel av förtidspensionä- rerna som uppger att de har besvär i rygg och leder. (Pensionsorsaken kan dock vara annorlunda)	82	56	(29) Andelar av förtidspensio- närerna som har haft dra- giga arbetsplatser	58	56
(19) Andelar som någon gång under de senaste två vec- korna på grund av sjukdom eller olycksfall varit för- hindrad att sköta de van- liga sysslorna (tex varit hemma från arbetet)	50	12	(30) Andelar av förtidspensio- närerna som haft besvär med kylan på sina arbets- platser	55	31
(20) Andelar som kan ta en pro- menad i någorlunda rask takt under 5 minuter	26	77	(31) Andelar av förtidspensio- närerna som hade besvär med värmen på sina tidi- gare arbetsplatser	29	31
(21) Andelar av förtidspensio- närerna som på sina tidi- gare arbetsplatser haft per- mitteringar på grund av ar- betsbrist	5	13	(32) Andelar av förtidspensio- närerna i flerpersons- hushåll som uppgav ingen utgiftsökning eller en ut- giftsminskning i samband med förtidspensionen	97	99
(22) Andelar av förtidspensio- närerna som har haft varsel eller diskussioner om var- sel på sina tidigare arbets- platser	8	15	(33) Kompensationsprocenten är i genomsnitt 72 procent i förhållande till vuxna yr- kesarbetandes genomsnitt- liga årslön (1977). (Svensk socialpolitik, Åke Elmér ⁸)		
(23) Sist anställd får först gå en- ligt gängse anställningskri- terier (Åhman-lagarna)			(34) Andelar av förtidspensio- närerna som har två barn eller fler	61	54
(24) Cirka 23 procent i ålders- gruppen 60 till 64 år har förtidspension (Allmän för- säkring m.m. Riksförsäk- ringsverket 1979 ⁶)			(35) Andelar med hemmavaran- de barn	18	0
			(36) Har en känsla av att efter förtidspensionen vara gam- mal och överflödigg	18	3

REFERENSER

<i>Sjuka</i>	<i>Friska</i>
förtids- pensionärer	förtids- pensionärer
<i>Procent</i>	<i>Procent</i>

- (37) Efter en genomgång av röntgenbilderna i samband med ansökningarna till förtidspension på ryggdiagnoser har Leif Dahlberg konstaterat att ryggförskjutningarna blivit mindre över åren för att erhålla förtidspension. (Tack nästa ... Ekonomisk debatt 1975/1⁹)

Leif Dahlbergs undersökning genomfördes under 1974, således rätt tidigt. Det är dock rimligt att tänka sig att den av honom beskrivna utvecklingen har fortsatt. I de sista årens diskussioner har bl a framhållits att det numer räcker med sk åldersbetingade ryggförskjutningar för att erhålla pension

- (38) Drygt 95 procent av alla inkomna ansökningar om förtidspension och sjukbidrag i alla åldrar beviljades under 1979. (Uppgift från Riksförsäkringsverkets matematisk-statistiska byrå)

1. *Göran Crona, Hans Olson-Frick: Delpensionerades Förtidspensionerades och Yrkesarbetandes levnadsförhållanden Riksförsäkringsverket – Statens Arbetsklinik Stockholm 1981.01.31*
2. *Hans Olson-Frick: Förtidspensionärer – en jämförelse med delpensionärer och yrkesarbetande Delegationen för Social Forskning Rapport 1982: 1 Liber Förlag*
3. *Cato Wadel: Now, Whose Fault is That – The Struggle for Self-Esteem in the Face of Chronic Unemployment Memorial University of Newfoundland 1973*
4. *Hans Olson-Frick: Att gå i sjukrollen. Svenska Dagbladet den 23 juni 1977*
5. *Statistikinformation 11/80 Matematisk-statistiska byrån, Riksförsäkringsverket*
6. *Allmän försäkring m m 1979, Riksförsäkringsverket, Stockholm*
7. *Arbetskraftsundersökningar 1980, Statistiska Centralbyrån*
8. *Åke Elmer: Svensk Socialpolitik, Lund 1981*
9. *Leif Dahlberg: Tack nästa ... Ekonomisk Debatt. 1975/1*